

KOCIEWIE NA TURYSTYCZNYM SZLAKU

CHARAKTERYSTYKA REGIONU

Pośród znanych i atrakcyjnych miejsc i obszarów w Polsce odnaleźć można jeszcze tereny mało znane i nieskażone ludzką ręką oraz cywilizacją. Do takich zakątków należy m.in. Kociewie. Pomimo iż obszar ten charakteryzuje się niezaprzeczalnymi walorami turystyczno-wypoczynkowymi, urokliwymi krajobrazami, urozmaiconą rzeźbą terenu, licznymi jeziorami, wartkimi rzekami, wspaniałymi lasami i zróżnicowaną gatunkowo florą i fauną, mało kto wie, gdzie dokładnie ten obszar się znajduje i jakie atrakcje w sobie kryje.

Artykuł ma na celu przedstawienie mało znanych walorów i bogactwa kulturowego Kociewia jako obszaru atrakcyjnego turystycznie znajdującego się w północnej części Polski oraz jako obszaru, który warto odwiedzić, zwiedzić i poznać. Kociewie to serce Pomorza Nadwiślańskiego, piękne ziemie leżące na pograniczu województwa pomorskiego i kujawsko-pomorskiego, bogate w unikatowe zabytki gotyckiej architektury i sztuki oraz w dziewiczą przyrodę Borów Tucholskich. Osobliwością tej ziemi są dostrzegane wciąż pozostałości po przenikających się tutaj różnorodnych kulturach i tradycjach. Ich reliktem pozostają m.in. okazałe budowle, średniowieczne kościoły. Od dawna ziemia ta była gościnna zarówno dla kupców z krajów egzotycznych, jak i osiedlających się tu licznie od XII wieku, przybyszów z Europy Zachodniej. Czasy dominacji Krzyżaków na tych ziemiach zaowocowały rozwojem przestrzennym i gospodarczym Kociewia, a istniejące do dziś zabytki z tego okresu stanowią jedną z największych atrakcji turystycznych. Bogate dziedzictwo historii, oryginalna kultura ludowa i możliwość aktywnego wypoczynku to dodatkowy atut tych ziem.

Opracowanie zawiera krótkie opisy warunków klimatycznych obszaru, zasobów wodnych, fauny oraz flory. Przedstawia także charakterystykę parków krajobrazowych, rezerwatów przyrody i obszarów chronionego krajobrazu znajdujących się na obszarze Kociewia. Ponadto znajduje się skrót historii opisywanego regionu oraz wyjaśnienie etymologii nazwy, a także charakterystyka grupy etnicznej – Kociewiaków.

Jej powstania badacze doszukują się w początkach XII wieku, kiedy to nastąpiło wymieszanie się rdzennej pomorskiej ludności z napływowymi grupami osadniczymi, głównie z Ziemi Chełmińskiej, Kujaw i Wielkopolski, a w XIV wieku również z Mazowsza.

Fundamentem wyznaczającym tożsamość Kociewiaków jest ich dziedzictwo kulturowe, którego spoiwem jest tradycja, oraz szeroko rozumiana kultura duchowa i materialna. To one tworzą całościowy obraz Kociewia jako zwartej etnicznie i kulturowo regionu Pomorza. Świadectwem dawnej kultury, tradycji i sztuki ludowej kociewiaków są obrzędy, zwyczaje, tradycje, folklor, gwara, a także zachowane obiekty dawnej architektury czy sprzęty domowe wykorzystywane niegdyś przez tę grupę etniczną.

Warto zwiedzić Pelplin, będący siedzibą diecezji z bezcennym zabytkiem architektury – katedrą i zespołem zabudowań pocysterskich. Starogard Gdański jako stolicę Kociewia i duży węzeł komunikacyjny w tym regionie, Gniew, zabytkowe miasto z potężnym zamkiem pokrzyżackim z XIII-XIV wieku, Tczew największe miasto na Kociewiu i niezwykle ważny węzeł kolejowy i drogowy z wspaniałą, wielką atrakcją - mostem kratownicowym z 1857 roku.

Kociewie to jeden z najatrakcyjniejszych regionów Polski. To drugi co do wielkości po Kaszubach, zwarty etnicznie i kulturowo region Pomorza. Obszar ten choć słynie z unikatowych walorów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych i etnicznych jest jednak mało znany. Kraina ta leży na pojezierzu kaszubskim. Obejmuje obszar około 3100 km², z czego mniej więcej 72% przypada na województwo pomorskie, a 28% na kujawsko-pomorskie¹. Jej wschodnią granicę wyznacza brzeg stukilometrowego odcinka dolnej Wisły pokrywający się z najdłuższą trasą komunikacyjną Kociewia Świecie-Tczew. Południową granicę wyznaczają trzy miejscowości: Łązek, Drzycim i Gruczno, zaś północna biegnie w przybliżeniu linią Pszczółki-Trąbki Wielkie. Najtrudniejsza do określenia jest strona zachodnia krainy. Rozciąga się ona trasą na południe od miejscowości Nowy Wiec przez Wysin, Liniewo, Stare Polaszki, Konarzyny, Czarną Wdę, Szlachtę aż do miejscowości Linówek. Na obszarze Kociewia leżą trzy ośrodki przemysłowe: Starogard Gdański, Świecie i Tczew, pięć gmin miejsko-wiejskich: Gniew, Pelplin, Nowe, Skaraszewy i Skórcz, 16 gmin wiejskich o jednolitej etnicznie ludności oraz gmin wiejskich gwarowo mieszanych np: z Kaszubami, położonych na obszarze granicznym².

Krajobraz kociewski został utworzony przed kilkunastoma tysiącami lat przez ustępujący na północ lod³owiec skandynawski. Pozostawił on na tym terenie olbrzymie masy skalnego gruzu, żwiru i gliny, a także głązy narzutowe. Ponadto spiętrzył pagórki i wzgórza morenowe, pozostawił liczne piękne jeziora, głównie rynnowe oraz utworzył piaszczyste

---

¹ Kociewie, kraina wśród lasów, jezior i rzek, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 9.

² Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 8.

³

sandry, na których w znacznej części szumią dzisiaj Bory Tucholskie. Dzięki tej różnorodności form geograficznych Kociewia, wyróżnia się trzy różniące się między sobą krainy geograficzne: Pojezierze Starogardzkie, Równina Tucholska i Dolina Dolnej Wisły⁴.

Pojezierze Starogardzkie zwane także wysoczyzną pojezierną położone jest w dorzeczu dwóch pięknych rzek: Wieżycy i Czarnej Wody, zwanej też Czarną Wdą, wpadających do dolnej Wisły. Oprócz wspaniałych rzek, występują tutaj liczne jeziora, a najwyższym wzniesieniem tego regionu jest Panina Góra, która liczy 149 m n.p.m.⁵.

Równina Tucholska to podstawowy element krajobrazu kociewskiego ze względu na licznie występujące tu lasy. W olbrzymiej części są to wspaniałe Bory Tucholskie, których walory należą bezsprzecznie do najwyższej klasy nie tylko w Polsce, ale również w Europie. Bory nazywane też „zielonym morzem” stanowią jeden z największych w Polsce kompleksów leśnych⁶.

Trzecią geograficzną krainą Kociewia jest Dolina Dolnej Wisły. Jest to kraina o warunkach depresyjnych i bardzo wyraźnych granicach naturalnych wschodniego Kociewia. Po zachodniej stronie rzeki w dolinie Wisły występują kompleksy łąk świeckonowskich, opaleńskich, wielkowałichnowskich i miłobądzkich. Niezwykle malownicze są urwiste krawędzie wysoczyzny w rejonie Świecka, Nowego i Gniewa⁷. Na pewno powyższe walory decydują o niezwyklej wartości Kociewia obszaru o szczególnej atrakcyjności turystycznej.

Obszary Kociewia są urzekająco piękne, o spokojnych polach i łąkach, o szeroko rozlanych wodach i bogatej zieleni drzew i krzewów. Koją się z polskim krajobrazem i stanowią doskonałe miejsce na wypoczynek, gdyż znajdują się tutaj liczne rzeki, jeziora, lasy i urozmaicona rzeźba terenu. Podstawowym elementem krajobrazu kociewskiego są wysoczyzny i wzgórza morenowe oraz pokryte lasami Borów Tucholskich pola sandrowe. Ponadto zaobserwować można tutaj zróżnicowaną gatunkowo faunę i florę ujętą w rezerwaty i parki krajobrazowe.

Wszystkie pory roku zaczynają się tutaj później niż w głębi kraju, choć np: latem jest cieplej na Kociewiu niż w Trójmieście, a zimą oczywiście chłodniej.⁸ Wiosną przymrozki występują jeszcze w maju, a lata należą do najkrótszych w Polsce, zimy natomiast są mniej

---

⁴Wiczyński T., Kociewie – kraina z tradycją, Wyd. Stowarzyszenie Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2009, s.5.

⁵ Kraina Kociewie czeka na Ciebie, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s.9.

⁶ Kociewie, kraina wśród lasów, jezior i rzek, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 10.

⁷ Ibidem, s. 11

⁸ Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 12.

surowe. Sprzyjają uprawianiu aktywnej turystyki. W porze letniej można uprawiać turystykę pieszą, rowerową, motorową, konną, wodną, a zimą saneczkowanie oraz sporty na lodzie.

Podstawowym, bezcennym i najważniejszym elementem krajobrazu kociewskiego z punktu widzenia wypoczynku i turystyki są wody, na które składają się kompleksy jezior, rzek, strug, potoków i strumyków. To właśnie ich obecność wzbogaca piękno krajobrazu i stwarza możliwości do uprawiania różnych form turystyki wodnej.

Głównymi rzekami przepływającymi przez obszary Kociewia są Wierzycza Wda, zwana także Czarną Wodą, natomiast największą rzeką regionu jest Wisła. Jest ona niezwykle atrakcyjna w sensie kulturowym, krajobrazowym i symbolicznym, lecz w zakresie turystycznym całkowicie niewykorzystana. Wierzycza przepływa przez Pojezierze Starogardzkie, wypływa ze Wzgórz Szymborskich w rejonie Wieżycy i uchodzi do Wisły w Gniewie. Rzeka silnie meandruje i wielokrotnie zmienia bieg. Z kolei Czarna Woda (Wda) bierze swój początek z wąskiego rynnowego jeziora Wielkiego usytuowanego na południe od Kościerzyny. Przepływa przez jezioro Wdzydze i sztuczne zbiorniki: Zalew Żurski i Jezioro Gódek. Następnie wpada do Wisły w Świeciu. Ponadto Wda to jeden z najpiękniejszych i najciekawszych szlaków wodnych nie tylko w Polsce, ale i w północnej Europie. Bory Tucholskie nieodparcie kojarzą się właśnie z tą rzeką i słynnymi spływami kajakowymi. Wda ma charakter nizinno-leśny i na wielu odcinkach jest głęboko wcięta w teren. Niekiedy płynie po podłożu kamiennym, innym razem meandruje wśród zarośli, trzciny i szuwarów, stanowiących prawdziwy raj dla dzikiego ptactwa⁹.

---

⁹ <http://klub.chip.pl/arti10/pliki/kociewie/wda.html>, 29.03.2009 r

Ryc. 1. Rzeka Wda na obszarze Kociewia
(Źródło: http://www.fotosik.pl/pokaz_obrazek/5eaa929971cdf5c4.html)

Uroku dodają rzece las, liczne zakola, mocno rozczłonkowane rozlewiska, a także przepiękne, wąskie zatoczki. Najpiękniejsze odcinki na trasie rzeki to np: pomniki przyrody, jak głaz narzutowy w wodzie w miejscowości Czarna Woda, przybrzeżne 500-600 letnie dęby we Wdeckim Młynie (dąb Samotniki około 900-letni), rezerwat przyrody „Krzywe Koło” i rezerwat bobrów w Błędnie, zaś perłą krajobrazową jest przybrzeżna wieś letniskowo-wypoczynkowa Tleń. Partie wysokiego brzegu, kilkunastometrowe skarpy, czysta woda, niekiedy wartko płynąca - wszystko to robi wrażenie rzeki górskiej, słowem idealna trasa dla kajakarzy.

Na terenie ziemi kociewskiej znajduje się ponad 200 różnej wielkości jezior z czego większość nich to wydłużone zbiorniki wypełniające głębokie rynny polodowcowe. Największymi z nich są jeziora: Czarne koło Osieka, które liczy 204 ha, Borzechowskie, które liczy 253 ha oraz jeziora Cekcyńskie, Okonińskie koło Śliwic oraz Śpiewnik koło Raciąży¹⁰. Występują tutaj także jeziora moreny dennej, zazwyczaj okrągłe lub o nieregularnej linii brzegowej i dość płytkie. Do takich jezior zalicza się jeziora: Kałębie koło Osieka, zwane „morzem kociewskim” które liczy 466 ha i 21 m głębokości¹¹

¹⁰Ellwart J., Kociewie i Bory Tucholskie- przewodnik turystyczny, Wyd. Region, Gdynia 2005, s. 9.

¹¹ Kociewie, kraina wśród lasów, jezior i rzek, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 10.

Ryc. 2. Jezioro Kałębie koło Osieka

(Źródło: <http://www.garnek.pl/artex15/5525790/jezioro-kalebie>)

Jeziora kociewskie są rezerwuarem czystej i nieskażonej wody co stanowi o niezwykłej atrakcyjności i wprost bezcennej wartości Kociewia dla rekreacji i turystyki.

Podstawowym elementem krajobrazu kociewskiego są lasy, z których olbrzymią część zajmują Bory Tucholskie. Ich walory rekreacyjne należą do najwyższej klasy zarówno w Polsce jak i w Europie. Bory Tucholskie zajmują około 1170 km² powierzchni. z czego 30% mieści się w granicach Kociewia. To jeden z największych kompleksów leśnych w Polsce, na który składa się wiele gatunków drzew, krzewów, roślin, a także wiele wymierających już gatunków zwierząt. Naturalny charakter Borów już dawno został naruszony poprzez intensywną gospodarkę człowieka, jednak znaleźć można tu jeszcze tereny dziewicze i nienaruszone, które zachowały swój pierwotny charakter. Ponad 80% drzewostanu Borów Tucholskich zajmują kultury sosnowe z domieszką brzozy, dębu i osiki. Charakterystyczne bory sosnowe porastają tereny piaszczyste, czyli sandrowe, natomiast żyzniejsze gleby lasów borowickich porastają lasy mieszane, składające się głównie ze świerków, buków, grabów i dębów.

Ryc. 3. Las liściasty w Borach Tucholskich (*Źródło:*
<http://images.google.pl/imgres?imgurl=http://ewa.galeria.raptor.pl/>)

Piękno Borów i przyrody kociewskiej ma swoje odzwierciedlenie w kilkunastu rezerwach, parkach krajobrazowych jak i ponad 300 pomnikach przyrody stanowiących relikty dawnych krajobrazów. Te wszystkie atuty przyrodnicze i krajobrazowe przyciągają turystów i wczasowiczów w każdej porze roku. Wiosną wabią zapachem konwalii, latem zaś nagrzaną od słońca żywicą sosen. Niezwykle piękna jest jesień w Borach, kiedy żółkną, brązowieją i czerwienieją liście brzoź, grabów, buków i dębów. Pełne uroków są też lasy w porze zimowej, pokryte puszystym całunem śniegu¹².

W Borach Tucholskich i lasach kociewskich żyje wiele gatunków zwierząt m.in. daniela, jelenie, sarny, dziki, a nawet łosie¹³. Wspaniałe lasy, bujna roślinność, czyste wody jezior i rzek, czyste powietrze, to doskonałe miejsce do wypoczynku i rekreacji oraz korzystania w pełni z piękną kociewskiej przyrody. Obszary Ziemi Kociewskiej i Borów Tucholskich to tereny wyróżniające się kompleksowym zagospodarowaniem turystycznym i nowoczesną ochroną przyrody, dlatego na tak niewielkim obszarze odnaleźć można liczne formy ochrony przyrody, jak: parki krajobrazowe, rezerваты, obszary chronionego krajobrazu oraz pomniki przyrody. Parki krajobrazowe to obszary, gdzie dopuszczona jest działalność gospodarcza człowieka z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Rozwój

¹²Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 14.

¹³Ellwart J., Kociewie i Bory Tucholskie- przewodnik turystyczny, Wyd. Region, Gdynia 2005, s. 10.

zróżnicowany polega na takim wykorzystywaniu i kształtowaniu środowiska, aby utrzymać naturalne zależności występujące w przyrodzie¹⁴.

Do najważniejszych parków krajobrazowych Borów Tucholskich i Kociewia zaliczyć można Tucholski Park Krajobrazowy (TPK), który został utworzony w 1985. Siedzibą parku jest Tuchola. Zajmuje on południowo-wschodnią część Borów o powierzchni około 37 000 ha. Główną rzeką płynącą przez park jest rzeka Brda. Na szczególną uwagę zasługuje jej odcinek w miejscowości Świt, gdzie skupienie głazów narzutowych i strome brzegi doliny nadają rzece charakter górski. Ponad 85% powierzchni parku stanowią lasy. Największą atrakcją turystyczną Tucholskiego Parku Krajobrazowego jest szlak kajakowy rzeki Brdy o europejskiej renomie, przebiegający na całej długości parku od Rytle do miejscowości Piłamłyn¹⁵.

Ryc. 4. Park Krajobrazowy Bory Tucholskie
(Źródło: <http://images.google.pl/>)

Drugim istotnym Parkiem Krajobrazowym jest Wdecki Park Krajobrazowy. Swoją nazwę zawdzięcza rzece Wdzie, czyli Czarnej Wodzie, znajduje się we wschodniej części Borów Tucholskich. W przeważającej części są to obszary zalesione, obejmujące jeden z najpiękniejszych zakątków Borów Tucholskich obfitujący w czyste jeziora, rzeki i ciek

¹⁴ Powęska H., Czerny A., Geografia. Ziemia-nasza planeta, Wyd. Nowa Era, Warszawa 1999 r., s. 150.

¹⁵ <http://www.tuchpark.tuchola.pl>, 04.04.2009 r.

wodne o bogatej florze i faunie¹⁶. Lasy stanowią ok. 60% powierzchni parku. W wyniku działalności człowieka las niegdyś o charakterze puszczy przekształcił się w typowy bór. W dolinach rzek i strumieni, na stromych zboczach rzecznych, w zagłębieniach pozostających stale pod wpływem wód powierzchniowych i gruntowych zachowały się lasy liściaste oraz niezwykle rzadkie torfowiska źródłiskowe¹⁷.

Kolejnym parkiem znajdującym się na terenie Borów jest Park Krajobrazowy Doliny Dolnej Wisły (PKDDW). Park ten powstał w marcu 1999 roku w wyniku połączenia dwóch istniejących wcześniej parków krajobrazowych: Chełmińskiego i Nadwiślańskiego. Obecnie ochroną objęta została prawobrzeżna i lewobrzeżna dolina Wisły od Bydgoszczy po Nowe. Park położony jest w województwie kujawsko-pomorskim, a jego powierzchnia wynosi ponad 55 tys. ha¹⁸. Tereny parku charakteryzują się bogactwem roślinności, siedlisk, fauny oraz krajobrazów naturalnych i kulturowych. Dolina Dolnej Wisły prezentuje malowniczy krajobraz i zróżnicowany przyrodniczo ekosystem, który fascynuje nieograniczoną wręcz przestrzenią, świadcząc o turystycznych możliwościach i atrakcjach tych terenów¹⁹.

W parku utworzono kilka szlaków turystycznych ułatwiających poruszanie się i zwiedzanie osobom uprawiającym turystykę m.in. szlaki piesze, rowerowe i wodne. Na terenie Doliny Dolnej Wisły znajduje się 12 szlaków pieszych o charakterze kompleksowym, gdyż udostępniają różnorodne atrakcje turystyczne, zabytki kultury, zróżnicowane formy użytkowania i ukształtowania terenu. Przez park przebiegają 4 szlaki rowerowe, w tym szlak rowerowy „Tysiąca Jezior”, który zgodnie z projektem Niezależnego Stowarzyszenia Hanzeatyckich Tras Rowerowych i „European Cyclists Federation” z siedzibą w Kopenhadze przebiega przez teren zespołu parków krajobrazowych. Szlak rowerowy koloru czarnego, biegnie od Torunia do Tczewa po obu stronach Wisły i jest jednym z najdłuższych szlaków w Polsce. Ma długość około 480 km. Duże znaczenie głównie dla turystyki tranzytowej ma także Szlak Cystersów, który biegnie trasą Toruń-Koronowo. Oprócz szlaków turystycznych na terenie parku utworzono dwie ścieżki przyrodnicze, które w procesie edukacji ekologicznej społeczeństwa i młodzieży szkolnej na różnym szczeblu wykorzystywane są do upowszechniania wiedzy na temat funkcjonowania systemów przyrodniczych.²⁰

---

¹⁶ <http://www.wpk.org.pl>, 04.04.2009 r.

¹⁷ http://pl.wikipedia.org/wiki/Wdecki_Park_Krajobrazowy, 06.04.2009 r.

¹⁸ Kraina Kociewie czeka na Ciebie, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański, 2005, s. 15.

¹⁹ <http://www.dolnawisla.pl/turystyka.php>, 06.04.2009 r.

²⁰ <http://www.dolnawisla.pl/turystyka.php>, 10.04.2009 r.

Ziemia kociewska oprócz parków krajobrazowych obfituje również w wiele rezerwatów przyrody i obszarów chronionego krajobrazu.

Rezerваты to obszary objęte ścisłą ochroną. Tworzy się je w miejscach stosunkowo mało zmienionych przez człowieka, dzięki czemu są szczególnie cenne z naukowego punktu widzenia. W rezerwach ścisłych nie prowadzi się żadnej działalności, nie wykonuje się także zabiegów pielęgnacyjnych, a obecność człowieka jest ograniczona jedynie do prowadzenia badań naukowych. W rezerwach częściowych dopuszczona jest ingerencja człowieka np.: zabiegi pielęgnacyjne²¹.

Do najatrakcyjniejszych rezerwatów tego obszaru należy m.in. Rezerwat „Krzywe Koło Pętli Wdy”. Zajmuje on powierzchnię 10 ha, a położony jest około 3 km na południe od wsi Kasparus. Ochronie podlegają tutaj: las mieszany o bogatym składzie gatunkowym, stanowiącym pozostałość lasów pierwotnych oraz najważniejsze miejsce tego rezerwatu, czyli oryginalna pętla o średnicy około 400 m, którą tworzy rzeka Wda²².

Rezerwat ptasi „Czapli Wierch” zajmuje powierzchnię 5,26 ha i znajduje się nad wschodnim brzegiem Jeziora Słonego. Rezerwat powstał by chronić kolonię czapli siwych oraz fragment boru mieszanego z około 200-letnim drzewostanem sosnowym. Nad brzegiem jeziora rosną olchy i sosny, zaś w podszyciu brzozy i jałowce. Znajduje się tutaj około 30 gniazd czapli siwych.

Rezerwat „Zdrojno” o powierzchni 168,97 ha utworzono w celu zachowania stanowisk bobra europejskiego. W 1979 roku wprowadzono na te obszary 5 par bobrów. Ich potomstwo spotkać można obecnie w całym dorzeczu Wdy i Wierzycy. Rezerwat znajduje się na odcinku dopływu Wdy – strumienia Brzezinek, na brzegach którego występują fragmenty łągów. W wyższych zaś partiach fragmenty grądu i boru mieszanego oraz zbiorowisk łąkowych²³.

Rezerwat przyrody „Jezioro Udzier” obejmuje zarówno obszar jeziora jak i otaczające go tereny łąk, lasów i torfowisk. Występuje tutaj ok. 70 gatunków ptaków, z czego 34 to gatunki łągowe m.in. żuraw, gęś gęgawa, perkoz i inne. Całkowita powierzchnia rezerwatu wynosi 229,88 ha²⁴.

---

²¹ Powęska H., Czerny A., Geografia. Ziemia-nasza planeta, Wyd. Nowa Era, Warszawa 1999 r., s. 150.

²² Kociewie, kraina wśród lasów, jezior i rzek, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 17.

²³ Kraina Kociewie czeka na Ciebie, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 18.

²⁴ <http://www.gdansk.lasy.gov.pl/rdlpgdansk/jednostki/lubichowo/ochrona-przyrody/rezerwat-przyrody/rezerwat-jezioro-udzier>, 13.04.2009 r.

Ryc. 5. Rezerwat przyrody Jezioro Udzier
(Źródło: <http://www.rzekawda.pl/index.php?s=10>)

Na uwagę zasługuje także Rezerwat Leśny „Brzęczek”, w którym pod ochroną znajdują się zbiorowiska żyznej i kwaśnej buczyny pomorskiej z okazałym 160-letnim drzewostanem. Oprócz tego znajdują się tutaj także stanowiska rzadkich i chronionych roślin naczyniowych²⁵.

W nadleśnictwie Wierzchlas znajduje się Rezerwat „Cisy Pospolite” im. L. Wyczółkowskiego. Obszar chroniony jest od 1827 roku. Obejmujący 36 ha i jest najliczniejszym skupiskiem cisa (ponad 500) na stanowisku naturalnym w Europie. Rezerwat urzeka swoją tajemniczością, dzikością oraz niepowtarzalnym charakterem, jest dużą atrakcją Borów Tucholskich²⁶.

Atrakcją przyrodniczą kociewskiej części Borów jest ogród Dendrologiczny w Wirtach położony w gminie Zblewo nad Jeziorem Borzechowskim. Ogród zajmując powierzchnię 33, 61 ha, na terenie którego zgromadzono 450 gatunków drzew i krzewów. Jedną z atrakcji Arboretum Wirty są ścieżki: widokowa i dydaktyczna, które sprzyjają edukacji ekologicznej. Ogród Dendrologiczny jest obecnie jednym z najstarszych i najciekawszych tego typu obiektów w Polsce²⁷.

---

²⁵ Kociewie, kraina wśród lasów, jezior i rzek, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 17.

²⁶ <http://www.wierzchlas.las.pl/index.html>, 14.04.2009 r.

²⁷ Kociewie, kraina wśród lasów, jezior i rzek, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 18.

Ryc. 6. Ogród dendrologiczny w Wirtach
(Źródło: <http://images.google.pl/imgres?imgurl=http://th.interia.pl>)

Największym obiektem chronionym w województwie pomorskim jest Obszar Chronionego Krajobrazu Borów Tucholskich. Na obszarach chronionego krajobrazu ogranicza się rozwój przemysłu, by zapobiegać zanieczyszczeniu i szpeceniu ciekawego krajobrazu. Bory są jednym z największych kompleksów leśnych w Polsce. Zajmują powierzchnię 1170 km². Ochronie podlega tutaj przeważająca część Borów Tucholskich w granicach województwa od Osieka po Wdzydzki Park Krajobrazowy. Występują tu: Park Narodowy Bory Tucholskie, parki krajobrazowe Zaborski i Tucholski (częściowo w woj. pomorskim), kilka rezerwatów przyrody oraz Chojnicko-Tucholski Obszar Chronionego Krajobrazu i Obszar Chronionego Krajobrazu, fragment Borów Tucholskich. Główną rzeką regionu jest Wda.

Przepływa ona m.in. przez zespół Jezior Wdzydzkich, stanowiących największy i najpiękniejszy krajobrazowo kompleks jeziorny regionu. Powierzchniowo przeważają lasy reprezentowane przez sosnowe bory²⁸. Między Pojezierzem Kaszubskim, a Borami Tucholskimi i Pojezierzem Starogardzkim znajdują się Obszary Chronionego Obszaru Doliny Dolnej Wierzycy. Ochronie podlega środkowy odcinek doliny rzeki od Kościerzyny po Starogard Gdański.

W północnej części powiatu Starogardzkiego rozpościera się Obszar Chronionego Obszaru Doliny Wietcisy. Teren ten obejmuje środkowy odcinek doliny rzeki Wietcisy

²⁸ <http://www.wrotapomorza.pl/pl/wizytowka/srodowisko/krajobraz/borytucholskie>, 15.04.2009 r.

i dolny odcinek jej dopływu Bukowiny wraz z przyległym kompleksem leśnym, występują tutaj wartościowe zbiorowiska roślinności terenów podmokłych²⁹.

Bogactwo przyrodnicze, urozmaicona rzeźba terenu, rzeki, jeziora, lasy, bory, zróżnicowana gatunkowo i ujęta w rezerwaty flora i fauna, to tylko nieliczne atrakcje Kociewia.

GRUPA ETNICZNA – KOCIEWIACY

Gospodarzami ziemi kociewskiej od wieków są Kociewiacy. To autochtoniczna grupa słowiańskiej ludności Pomorza, którą historycznie podzielono na trzy grupy: Kociewską, do której należą Górale, Polanie(Polusy) i Feteracy, grupę Kociewsko- borowicką, do której należą Borowiaki, Borusy i Laski oraz grupę nizin nadwiślańskich obejmującą Niziniaków³⁰. Ta mieszana grupa etniczna mówiąca dialektem zaliczanym przez dialektologów polskich do polskich gwar kontynentalnych, ostro odciętych od sąsiednich gwar kaszubskich. Górale zamieszkują północną i środkową część regionu Kociewia, Polusy zasiedlają teren na północny wschód od Świecka w kierunku Dnycimia, a Lasacy zamieszkują Bory Tucholskie. Wśród Lasaków istniały także podziały mieszkańców na różne grupy zawodowe np.: kłafciarze, czyli drwale, flisacy, szyszkarze, uklejkarze trudniący się łowieniem ryb, kołtuniarze leczący kołtuny czyli choroby oraz cybuchy (fajkarze). Nazywano ich fajkarzami, ze względu na nadmierne palenie przy pracy w lesie fajek dla odstraszenia natrętnych komarów. Feteracy zasiedlający obszary między Szprudowem a Subkowami uznani byli za obcą grupę etniczną. Grupy te liczyły po kilka tysięcy osób i w zasadzie ich żywot zakończył się pod koniec II wojny światowej. Ich miejsce zajęli Niziniacy - ludzie o kulturze i języku wspólnym z ludnością autochtoniczną, z którą zdołali się społecznie zintegrować³¹. Kociewiacy przez stulecia wnosili swój znaczący wkład w dzieje Polski, ich wielkiej ojczyzny i z tym samym oddaniem pracują na rzecz ojczyzny lokalnej i własnej ziemi. Nie szczędzili krwi i ofiar w obronie polskości w czasie zagrożeń, zaborów, lat wojny i okupacji. Oddawali swój trud, talenty i gorące serca dla jej gospodarczego, kulturowego, oświatowego i społecznego rozwoju. Dochowali wierności Kociewiu w czasach najtrudniejszych prób i doświadczeń. Do dzisiaj Kociewiacy to niezwykle gościnni i otwarty naród, wrażliwy w postrzeganiu świata oraz pełen szacunku do pracy.

---

²⁹ Kraina Kociewie czeka na Ciebie, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 17.

³⁰ Kociewie, kraina wśród lasów, jezior i rzek, Pod red. T. Wiczyński, R. Szwoch, Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański 2005, s. 9.

³¹ <http://klub.chip.pl/arti10/pliki/kociewie.html>, 15.04.2009.

Ryc. 7. Mapa grup etnicznych niegdyś zamieszkujących tereny Kociewia
(Źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Kociewie>)

Kociewie ciągle budzi zainteresowanie, a przede wszystkim sama nazwa tego regionu. Nie udało się jeszcze naukowcom ustalić w sposób jednoznaczny i ostateczny pochodzenia, źródeł i znaczenia tej nazwy. Istnieje wiele wersji i propozycji etymologicznych, a każda z nich budzi różnorodne wątpliwości. Jedni wywodzą tę nazwę od kociołków tzn. niewielkich bezodpływowych zagłębień terenowych, inni natomiast od słów kaszubskich jak: „kunc(z)”- koniec, „końcevi”- końcowy, w sensie krainy położonej na końcu Kaszub, „koncevati”- obozować lub od j. rosyjskiego „koczewie”- koczowisko³². Jeden ze współczesnych historyków i pisarzy Pomorza Gdańskiego Stanisław Kujot twierdzi, że nazwa Kociewie wywodzi się od rzeczownika „kacza” oznaczającego szałas, kuczę tj. kaszubską checę. Takie checze stawiali sobie osadnicy sprowadzani na te ziemie w XIV wieku przez opata cystersów

³² <http://kociewiak.pl/main/index.php>, 20.04.2009 r.

w Pelplinie zanim wybudowali sobie stałe domy³³. Nazwa Kociewie stosowana była prawdopodobnie już w końcu średniowiecza, choć w piśmiennictwie pojawiła się dopiero w 1807 roku. Użyto wówczas nazwy "Gociewie", co zdaniem historyków wskazywać ma jej pochodzenie od przebywających tu kiedyś Gotów. Według innych hipotez nazwa Kociewie wywodzi się od staropolskiego: "kociwie", znaczącego tyle co "zapadła kraina"³⁴. W dokumentach etnograficznych zapisana została dopiero w latach 1810-1820 i od tego czasu rozpowszechniona. W rzeczywistości żadna z tych nazw i żadne z tych znaczeń nie jest naukowo udowodnione i nadal nie wiadomo czy została ona narzucona przez Kaszubów, czy wynika z charakterystycznych miejscowych właściwości³⁵.

DZIEJE KOCIEWIA

Ziemia kociewska należy do najstarszych terenów osadnictwa na Pomorzu Gdańskim. Znaleźiska archeologiczne mówią, że obszary te były zasiedlone od co najmniej 4-5 tysięcy lat wstecz, w tym przez Prasłowian od około 3,5 tysięcy lat. Ludność ta należała do pierwszej, wielkiej kultury słowiańskiej tej ziemi do tzw. kultury wschodnio-pomorskiej. Najbardziej interesującymi znaleziskami archeologicznymi z tego okresu są tzw. urny twarzowe, czyli pozostałości po Słowiańskich mieszkańcach tego terenu. „Najciekawszym reliktem o największej wartości okazała się urna twarzowa z Grabowa, przynależna do tzw. starogardzkiej grupy kulturowej. To właśnie na Kociewiu znajdował się jedyny w Europie ośrodek produkujący urny twarzowe. Niektóre wzory używane obecnie przez hafciarki kociewskie żywcem przypominają ornamenty jodełkowe, rysunki ludzi, koni i sprzętu występujące na popielnikach spod Grabowa i okolic oraz mówią o wiekowej ciągłości kulturotwórczej”³⁶. Prasłowianie poza kulturą zajmowali się rybołustwem, myślistwem, uprawą roli, zbieractwem oraz hodowlą zwierząt takich jak: bydło, świnie, owce, konie i kozy. We wczesnym średniowieczu w wiekach VII-XII nastąpiło znaczne zagęszczenie osad ludności słowiańskiego pochodzenia. Wzdłuż samej Wieżycy i na północ od jej ujścia tj. na odcinku 40 km powstało 29 grodów, a więc prawie jedna czwarta części wszystkich ówczesnych twierdz Pomorza Gdańskiego³⁷.

---

³³ Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 7.

³⁴ Kreja B., O nazwie Kociewie, [w:] Kociewie II, Seria „Pomorze Gdańskie” nr 17, Wrocław 1987, s. 9.

³⁵ <http://pspborzechowo.republika.pl>, 22.04.2009 r.

³⁶ <http://klub.chip.pl/arti10/pliki/kociewie.html>, 22.04.2009 r.

³⁷ Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 16.

Lud ziemi kociewskiej położonej na ważnym, podstawowym dla państwa polskiego szlaku gospodarczym, lądowym i wodnym Wisły przez wieki walczył o jego utrzymanie i niezawisłość. Jeszcze w X wieku (przed 966r) za Mieszka I ziemia kociewsko-pomorska wchodziła w zasięg kultury przyszłego państwa polskiego. Pod względem handlowym i monetarnym tworzyła wspólny z nią obszar. Później jednak te więzy rozluźniły się, ponieważ 6 kwietnia 1091 roku po klęsce zadanej przez Świętobora pod Drzycimiem nad Czarną Wodą Władysław Herman utracił znaczną część Pomorza. W 1105(1106) roku walki o Pomorze rozgorzały od nowa. Na tereny wkroczyła armia Bolesława Krzywoustego i w 1116 roku całkowicie podbiła Pomorze Gdańskie³⁸.

Kociewie od połowy X do XIV wieku wchodziło w skład Księstwa Gdańsko-pomorskiego, które zostało podzielone w XII wieku na trzy dzielnice: gdańską, świecką i słupsko-słowińską. Stolicą całego Księstwa pozostał wówczas Gdańsk. Sambor II, brat księcia gdańsko-pomorskiego Świętopełka Wielkiego w 1252 roku przeniósł swoją siedzibę z Lubiszewa do Tczewa, które przedtem rozbudował i nadał mu prawa miejskie.

W roku 1258 Sambor II sprowadził na ziemię kociewską Cystersów i w 1274 roku wyraził zgodę na wybudowanie w okolicach Pelplina świątyni, która do dziś jest jednym z najpiękniejszych kościołów zabytkowych w kraju. W 1276 roku Sambor II bez zgody seniora i całej rodziny zapisał ziemię gniewską na rzecz Krzyżaków, którzy od momentu przybycia do Polski (1226 r.) konsekwentnie dążyli do zagarnięcia wszystkich ziem pruskich i słowińskich, by utworzyć z nich własne państwo. Niebezpieczeństwo utracenia całego Pomorza Gdańskiego na rzecz Krzyżaków zauważył książę Mściwój II , który na mocy umowy zawartej w Kępnie w 1282 roku zapisał swoje ziemie Polsce. Po śmierci Mściwoja II w 1294 roku w wyniku układu w Kępnie ziemie pomorskie otrzymał książę wielkopolski Przemysław II, natomiast po śmierci Przemysława II panem Pomorza Gdańskiego został Władysław Łokietek³⁹.

Na tych wydarzeniach podboje Krzyżaków się nie zakończyły, w 1308 i 1309 przystąpili oni do ostatecznej zbrojnej rozprawy o całe Pomorze Gdańskie. Zajęli Gdańsk, Tczew i zniszczyli Nowe nad Wisłą. Mimo politycznego oderwania Pomorza od Polski ludność nadal rządziła się polskim prawem zwyczajowym i polską organizacją kościelną. Ponadto zacieśniały się węzły gospodarcze między Pomorzem a resztą ziem polskich. Gdańsk nadal był polskim portem, a Wisła polskim szlakiem handlowym. Ludność polska nienawidziła panowania Krzyżaków opartego na wyzysku ekonomicznym, ucisku

---

³⁸ http://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Drzycimiem, 22.04.2009 r.

³⁹ Milewski J., Starogard Gdański i okolice, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa 1955, s. 9-10.

narodowym oraz konfliktach z miastami i rycerstwem. Wyrazem tego było założenie w 1397 roku Towarzystwa Jaszczurczego, którego zadaniem było bronienie dzisiejszych ziem kociewskich przed uciskiem krzyżackim.

Przedstawicielem tego Towarzystwa był Jan z (Starej) Jani, którego później Tajna Rada Związku Pruskiego mianowała starostą Pomorza, a następnie wojewodą Pomorza. Jego władzy podlegało całe Pomorze Gdańskie z wyjątkiem Gdańska. Decydującą rolę w walce przeciwko Zakonowi Krzyżackiemu odegrał Związek Pruski, który powstał w Kwidzynie w 1440 roku. W 1454 roku spowodował on wybuch powstania zbrojnego przeciwko Krzyżakom. Na jego stronę przeszła większość miast i wsi dzisiejszego Kociewia: Starogard, Tczew, Skaraszewy i Kościerzyna. Działania te spowodowały że załoga krzyżacka na dobre wycofała się z terenów ziemi kociewskiej⁴⁰.

W wyniku wojny trzynastoletniej region Kociewia na stałe wrócił do Korony i odtąd jego losy nierozdzielnie wiązały się z Polską. Jednakże w XVII wieku lud kociewski znowu musiał toczyć wojny o ujście Wisły, ale tym razem ze Szwedami. Ludność pomorska zawsze broniła niepodległości swej ziemi. Z różnym szczęściem walczyli wtedy Polacy z najeżdżącą zza Bałtyku. Walki toczyły się pod Gniewem w 1626 roku, koło wsi Rajkowy i Rudna oraz koło jezior Rokickich w 1627 roku. Dobrze zapisała się w kronikach służba leśna, która w latach „potopu szwedzkiego” nie dopuszczała wroga do lasów pelplińskich. Dość duże znaczenie w walce o ostateczne zwycięstwo miała bitwa pod Tczewem stoczona z oddziałami wroga w 1658 roku⁴¹.

Po wygranej ze Szwedami najniebezpieczniejszym wrogiem Pomorza Gdańskiego stały się Prusy, które zastąpiły Zakon Krzyżacki w akcji systematycznego wypierania narodu z jego terytorium. Lata zaboru pruskiego (1772-1920) podobnie jak uprzednio krzyżackiego wycisnęły na Kociewiakach silne piętno, lecz ich nie obezwładniły i nie pozbawiły cech własnej polskości. Tuż po I rozbiórce Polski w 1772 roku nastąpił podział kraju, w wyniku którego Pomorze bez Gdańska i Torunia przypadło państwu pruskiemu⁴².

Na początku 1807 roku na obszary Kociewia przybyły legiony H. Dąbrowskiego i wprowadziły na zajętych terenach polską administrację. W latach germanizacji Pomorza Gdańskiego prowadzonej przez rząd pruski prawdziwą kuźnią polskości stał się Pelplin. W 1828 roku powstała tam pierwsza wyższa szkoła na Kociewiu: Seminarium Duchowne, a później w 1836 roku średnia szkoła świecka: Collegium Marianum. To właśnie w tej szkole

---

⁴⁰ Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 21.

⁴¹ <http://klub.chip.pl/arti10/pliki/kociewie.html>, 22,04.2009 r.

⁴² Kronika Polski, Pod. Red. Nowak A., Karolczuk-Kędzińska M., Wyd. Przegląd Reader's Digest, Warszawa 2002, s. 357.

przez cały okres zaboru pruskiego prowadzono naukę języka polskiego, mimo że w 1887 roku doszło do jej całkowitej likwidacji we wszystkich państwowych szkołach Pomorza⁴³. W wolną ojczyznę wierzyły także dzieci i młodzież kociewska, która w latach 1906 i 1907 nasilała swe żądania nauki języka polskiego w szkołach organizując różne strajki i protesty. Inną formą obrony przed germanizacją było zakładanie w średnich szkołach Tajnych Towarzystw Tomasza Zana, zwanych kółkami filomackimi. Kółka te istniały w Starogardzie, Świecku i Pelplinie. Latem podczas ferii letnich Filomaci odwiedzali tereny szczególnie zagrożone germanizacją przekazując polskim mieszkańcom słowa wiary, otuchy i pomocy⁴⁴.

W czasach zaboru pruskiego na ziemiach pomorskich bardzo dobrze rozwijało się rolnictwo i budownictwo. Jednakże polityka agrarna miała charakter antypolski. Szczególnie drastyczne formy przybrała ona na przełomie XIX i XX wieku w okresie działalności pruskiej komisji kolonizacyjnej. Powstały po niej w krajobrazie kaszubskim jednolite typowe wsie, zwane bismarkowskimi rzędówkami kolonizacyjnymi. Mieszkańcy wsi buntując się przeciwko tej polityce germanizacyjnej, zakładali kółka rolnicze. Jeżeli chodzi o budownictwo to rząd pruski w latach drugiej połowy XIX wieku w oparciu o miejscowy surowiec popierał budownictwo zakładów przemysłowych w miastach, zwłaszcza w Starogardzie. Oprócz zakładów budowano także szosy i linie kolejowe.

W latach czterdziestych XIX wieku w wyniku zapotrzebowania społecznego zaczęto rozwijać czytelnictwo. To właśnie w tym okresie powstała polska prasa taka jak: „Szkółka Narodowa” w 1848 roku, „Nadwiślanin” w 1850 roku, „Przyjaciel Ludu” w 1861 roku, „Piaś” i „Pielgrzym” w 1867 roku, „Katolik” w 1868 roku, a w 1894 roku „Gazeta Grunwaldzka”, która była najbardziej poczytna przed I wojną światową. Brak tradycji szlacheckich na terenie Pomorza stworzył specyficzny, regionalny, a zarazem trwały model kultury ludowej o dużym, bogactwie wartości duchowych. Model ten przetrwał do połowy XX stulecia⁴⁵.

W dniu 28 czerwca 1918 roku został podpisany traktat wersalski, który decydował o granicach Polski międzywojennej z Niemcami. Traktat wszedł w życie 10 stycznia 1920 roku i przywrócił Polsce tylko niewielką część Pomorza, a Gdańsk został wolnym miastem⁴⁶. Rolnictwo, które nadal tworzyło podstawową gałąź gospodarki wciąż się rozwijało, choć w miastach i na wsi zaczynał występować nadmiar rąk do pracy. Na zmianę sytuacji na rynku

---

⁴³ Ciemnołoński J., Pasierb J., Pelplin, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978 r., s.32.

⁴⁴ Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 27-29.

⁴⁵ Ibidem, s. 29-31.

⁴⁶ Kronika Polski, Pod. Red. Nowak A., Karolczuk-Kędzińska M., Wyd. Przegląd Reader's Digest, Warszawa 2002, s. 588.

wpłynęła inflacja, a z nią spadek cen, co pogorszyło warunki mieszkaniowe. W wyniku światowego kryzysu gospodarczego w latach 1929-1930 stosunki społeczno-gospodarcze uległy zaostrzeniu. Rozpoczęły się strajki, manifestacje protesty. Bezrobocie lat 1920-1939 było wyrazem chorobliwej niemocy, choć z drugiej strony pozostała część społeczeństwa walczyła o byt i się wzbogacała. Byli to rolnicy, chałupnicy, robotnicy, rzemieślnicy, urzędnicy, kupcy i przemysłowcy. Kiedy rozpoczęto budowę portu i miasta Gdyni, przy czym wielu mieszkańców Kociewia znalazło tam pracę.

W Tczewie wybudowano w 1928 roku port morski. W latach trzydziestych XX wieku Pelplin i Skórcz uzyskały prawa miejskie, a w Tczewie powstała Wyższa Szkoła Morska (1920-1930). Wszystkie te działania niewątpliwie przyczyniły się do integracji Kociewia z resztą kraju⁴⁷. Ziemia kociewska długo nie nacieszyła się spokojem, ponieważ 1 września 1939 roku wojska niemieckie wkroczyły na ziemie polskie⁴⁸. Wojska polskie z tego powodu wysadziły w powietrze mosty w Tczewie, aby powstrzymać atak agresora. Jednak na skutek olbrzymiej przewagi wojsk hitlerowskich już 3 września 1939 roku Niemcy zajęli całą ziemię kociewsko-pomorską, zaczynając od opanowania Tczewa, Starogardu i Gniewa. Okres germanizacji był jednym z najkrótszych okresów okupacyjnych na Pomorzu, ale zarazem jednym z najtragiczniejszych i najdrastyczniejszych okresów w historii całej Polski. Nie było na Kociewiu żadnego miejsca, którego nie opanowaliby hitlerowcy. Zaczęły się prześladowania ludności polskiej, szczególnie zaczęto prześladować inteligencję polską: duchownych, urzędników, działaczy społecznych i nauczycieli⁴⁹. Do największych zbrodni i mordów hitlerowskich na terenie Kociewia doszło w Lasach Szpęgawskich. To właśnie w tych lasach hitlerowcy mordowali obywatele polskich z powiatów Starogard i Tczew. Miejsca te po dzień dzisiejszy otoczone są czcią i opieką społeczną⁵⁰.

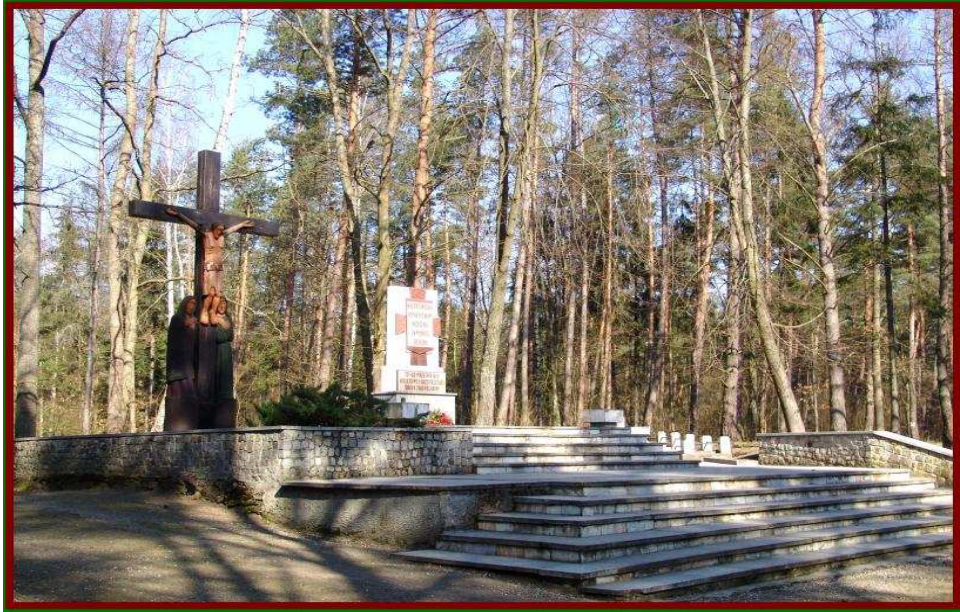
---

⁴⁷ Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 32-33

⁴⁸ Kronika Polski, Pod. Red. Nowak A., Karolczuk-Kędzińska M., Wyd. Przegląd Reader's Digest, Warszawa 2002, s.684.

⁴⁹ Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 35.

⁵⁰ Milewski J., Starogard Gdański i okolice, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa 1955, s. 20-21.

Ryc. 8. Las Szpęgawski - Miejsce Pamięci zamordowanych w latach 1939-1940
(Źródło: <http://niewiarowicz.republika.pl/dsc00368.html>)

Okupanci zmuszali ludność pomorską do przyjmowania niemieckiego obywatelstwa, a także wielu kociewiaków zmuszono do wstąpienia do Wehrmachtu i wysłano na front. Z powiatu starogardzkiego tczewskiego wysiedlono około 8000 Polaków, a ich miejsca zajęli Niemcy. Te wszystkie tragiczne wydarzenia zarówno na ziemiach kociewskich jak i w całym kraju wywołały opór, który zaczął przeradzać się w walkę przeciwko hitlerowcom. W lasach kociewskiej części Borów Tucholskich walczyło około 400 ludzi zorganizowanych w Gryfie Pomorskim i w innych ugrupowaniach. Walki o wyzwolenie Kociewia trwały od 12 lutego 1945, kiedy wyzwolono Świecie aż do 16 marca 1945 kiedy to hitlerowcy zmuszeni byli opuścić Czajkowy⁵¹.

Kociewiaci swoimi czynami i swoją zawziętą walką o ojczyznę wiele razy udowodnili jak bardzo kochają swoją ziemię i jak wiele ona dla nich znaczy.

GWARA KOCIEWSKA

Gwara jest terytorialną odmianą języka i mową ludności (zwłaszcza wiejskiej) na określonym terytorium. Wyodrębniona została z języka ogólnego i gwar sąsiadujących poprzez odrębności fonetyczne i leksykalne. Ponadto jest podrzędna w stosunku do dialektu⁵².

⁵¹ Milewski J., Skonka C., Kociewie – przewodnik turystyczny, Wyd. Morskie, Gdańsk 1977, s. 39

⁵² <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gwara>, 06.05.2009 r.

Kociewie znajdują się w cieniu Kaszub, a przez wielu Polaków mieszkających poza Pomorzem Kociewiaczy są identyfikowani z Kaszubami. Na ogromne zainteresowanie kaszubszczyzną złożyło się wiele przyczyn, przede wszystkim występowaniem w tym rejonie zjawisk językowych nie spotykanych w innych dialektach Polski. Gwary kociewskie zalicza się do gwar nowych, gdzie spotyka się zjawiska typowe dla dialektów sąsiednich. Kociewiem i gwarą kociewską zainteresował się najwybitniejszy polski językoznawca sławista, historyk języka polskiego, dialektolog Kazimierz Nitsch, który na początku XX wieku dotarł na te tereny podczas swoich wędrówek.

Opracowania Nitscha do dziś stanowią autorytatywny punkt odniesienia dla badaczy gwary kociewskiej. Nitsch określa dialekt kociewski jako kontynentalnopolski i uważa, że powstał on na obszarze rodzinnie pomorskim, na który wywarło swój wpływ osadnictwo wielkopolskie i kujawskie. Później na tereny położone na zachód od Wisły nastąpiła ekspansja Mazowsza. Wisła oddziela gwarę kociewską od malborskiej i chełmińskiej. Te granice obejmuje tzw. Kociewie rozszerzone. Kociewie pierwotne, zwane też właściwym ma swoje centrum na południe od Starogardu Gdańskiego.

Kryterium określenia terenu Kociewia właściwego stało się poczucie przynależności jego mieszkańców do grupy etnicznej Kociewiaków. Zdaniem K. Nitscha na odmiennosc Kociewia wpłynęły czynniki nie tyle kolonizacyjne, ile kulturalne. Wisła była gościńcem, wzdłuż którego szerzyła się wymowa „kulturalniejsza”, środkowopolska, kujawsko-chełmińska, a nawet mazowiecka. Wielkie zasługi dla utrwalenia gwary kociewskiej ma również ks. Bernard Sychta – wybitny badacz kultury ludowej Kociewia, Kaszub i Borów Tucholskich, etnograf, językoznawca, dramatopisarz i autor 7-tomowego „Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej”⁵³. Charakterystyczną cechą gwary kociewskiej są wyraźne naleciałości języka niemieckiego.

Gwara jest odmianą języka, z której powstał w przeszłości nasz język ogólny. Niestety, wielu Polaków tego nie wie, lub o tym zapomina, traktując gwary jak język zniekształcony, pospolity, zepsuty i dlatego godny tępienia. Natomiast nie dziwią się, a nawet pochwalają to, że w różnych muzeach gromadzi się, chroni i pieczołowicie konserwuje różne przedmioty, jako przykłady zmieniającej się kultury materialnej. Przez wieki przechowuje się też dokumenty historyczne. Wydaje się oczywiste, że trzeba je zachować dla przyszłych pokoleń. A słowa i ich formy? Poniewiera się je, wyśmiewa, kaleczy. Nie tylko językoznawcy, ale każdy mądry i wrażliwy człowiek wie, że tak być nie powinno,

---

⁵³ http://pl.wikipedia.org/wiki/Bernard_Sychta, 06.05.2009 r.

że chowanym dawnym formom naszego języka też należy się właściwe miejsce w ogólnej kulturze. Gwary polskie są żywym „rezerwatem” językowym, więc warto się o nie troszczyć i je poznawać. Poszczególne wyrazy i ich formy są zabytkami języka polskiego, które często pozwalają nam lepiej zrozumieć życie w dawnych wiekach, widzenie świata przez człowieka i wartość otaczającej rzeczywistości⁵⁴.

ATRAKCJE KOCIEWIA

Kociewie w świadomości Polaków skryte jest w cieniu sąsiednich Kaszub i Wybrzeża. Większość ludzi jadących na północ, w kierunku morza i jezior Szwajcarii Kaszubskiej, po prostu ją omija, choć atrakcji tu nie brakuje. Owszem, nie ma tu tak wysokich wzgórz, jak pod Kartuzami czy Kościerzyną, ale są za to polodowcowe jeziora, otulone przez mieszane lasy. Wśród nich wije się malownicza Wierzyca, główna rzeka, Kociewia.

Ziemia kociewska ma też coś, czym nie może pochwalić się żadna inna polska kraina: od wschodu ogranicza ją dolina Wisły, szeroka i majestatyczna, nad którą z obu stron piętrzą się klify wyżyn. Skarpa, sama w sobie precyzyjna, na dodatek ozdobiona jest gęsto krzyżackimi zamkami murami średniowiecznych miasteczek i wiosek. Nieodłączną częścią krajobrazu kociewskiej wsi są kapliczki i krzyże przydrożne - "Boże-męki", które zazwyczaj stoją na rozstajach dróg. Stosunkowo mniej liczne są murowane kapliczki. Spotyka się je przeważnie na terenach po-folwarcznych.

Wewnątrz stoją gipsowe lub porcelanowe figurki świętych. Jednak na największy podziw zasługują budowle sakralne. Na Kociewiu znajduje się obecnie 70 kościołów zbudowanych w stylu gotyckim, barokowym i neogotyckim. Gotyckie kościoły wznoszono na Kociewiu od XIII wieku do początku XVII wieku. Najstarszą z kociewskich świątyń jest Fara w Tczewie, najpiękniejszą i największą zarazem katedra w Pelplinie. Budowano je z cegły i głazów polnych, a stropy były przeważnie drewniane. Poza tym na Kociewiu znajdują się dwie z sześciu zachowanych na świecie gotyckich Madonn szafkowych. Są to drewniane polichromowe figury Madonny z Dzieciątkiem, które otwierają się tworząc coś w rodzaju tryptyku. W Muzeum Diecezjalnym w Pelplinie znajduje się Madonna sprzed 1400 roku, a druga -z pierwszej połowy XV wieku znajduje się w kościele w Lubiszewie.

Pelplin zawiera w sobie najpiękniejszy symbol tej ziemi: gotycką katedrę, która śmiało może rywalizować z powszechnie znaną katedrą z Oliwy. Kościół w Pelplinie, podobnie jak

---

⁵⁴ <http://nowicka-zakrzewskamarlena.webpark.pl/mytunakociewiu.htm>, 06.05.2009 r.

ten w Oliwie, wybudowali cystersi, którzy osiedlili się tutaj w XIII wieku. Jego wysokie ściany zapierają dech w piersiach, podobnie jak widok doskonale zachowanych sklepień. Ogrom świątyni najlepiej docenić z daleka, patrząc na miasto od strony Janiszewka. Klerycy oprowadzający turystów po kościele, opowiadają o niezwykłych dziejach tego miejsca i o najwspanialszych zabytkach sztuki i architektury mieszczących się w katedrze. Miejscowe muzeum, ulokowane w dawnym opactwie, obok wysokiej klasy gotyckiej rzeźby posiada unikatowy egzemplarz pierwszej drukowanej książki, Biblii Gutenberga.

Najpiękniejszą panoramą wyróżnia się Gniew. Nad miasteczkiem ulokowanym na wiślanej skarpie wznoszą się imponujące mury zamku komturów krzyżackich. wokół zamku toczy się żywa historia: na placu turniejowym pojedynkują się zakuci w zbroje rycerze, stukają po bruku koła armat, szwedzka piechota szykuje się do boju – to tylko nieliczne atrakcje jakie funduje turystom miasto Gniew podczas widowisk i inscenizacji historyczno - plenerowych, turniejów rycerskich, pokazów walk czy sztuki wojennej. Oprócz tego można tutaj zobaczyć fragmenty murów obronnych, kościół św. Mikołaja wzniesiony w XIV wieku, Pałac Marysieńki z roku 1679, kwadratowy rynek z kamieniczkami z XVII-XIX stulecia oraz budynek ratusza z wieków XIII i XIV. Gniew to nie tylko zabytki, ale i piękne widoki na doliny dwóch rzek oraz moc atrakcji kulturalno-rozrywkowych.

Założycielem miasta Tczew był książę Sambor II , a na przełomie er biegł tędy Szlak Bursztynowy. Najnowsza historia tego miasta to odzyskanie go przez „Błękitną Armię” gen. Hallera 30 stycznia 1920 roku, otwarcie pierwszej w kraju Szkoły Morskiej w roku 1920 i wybuch II wojny światowej – jej rozpoczęcie i wysadzenie nadwiślańskich mostów tczewskich. Tczew posiada kilka zabytków sakralnych: gotycki trzynawowy kościół św. Krzyża oraz jednonawową budowlę dominikańską z I połowy XIV wieku – kościół św. Stanisława Kostki. Jednak największą atrakcją miasta są mosty : kratownicowy - cud techniki inżynierijnej, najdłuższy swego czasu (837 m) z neoromańskimi basztami fortecznymi z żółtej cegły oraz drugi żelazny most kolejowy wybudowany w latach 1888-1891. Oprócz tych zabytków Tczew posiada także wiele innych obiektów godnych uwagi, a doznania estetyczne zapewniają w Tczewie także wielohektarowy park miejski z wielogatunkową roślinnością i nadwiślański bulwar z widokiem na rzekę.

Starogard Gdański natomiast jest jednym z najstarszych miast Pomorza. Jego ponad 800-letnią historię tworzyły trzy kultury: polska, niemiecka i żydowska, a wątkami wspólnej tradycji są zabytki architektury i cmentarze. Położenie nad malowniczą rzeką Wierzycą, w połączeniu z zachowanym układem urbanistycznym starówki, tworzy specyficzny klimat stolicy Kociewia.

Poza wspaniałymi krajobrazami i zabytkami Kociewie dysponuje dosyć dobrze rozwiniętą bazą noclegową i gastronomiczną. Można tutaj zatrzymać się w hotelach, zajazdach, ośrodkach wczasowych, skorzystać z pól namiotowych i coraz szerszej oferty kwater agroturystycznych. Znajdują się one często w bardzo atrakcyjnych miejscach. Największą bazą noclegową dysponują wsie letniskowe takie jak: Osiek, Ocypel, Borzechowo i Tleń. Największe ośrodki wczasowe znajdują się w Borównie Wielkim koło Skarszew, Osieku (Dobry Brat), Borzechowie, Twardym Dole, Tleniu, Szteklinie, Osinach nad jeziorem Radodzież. Pola namiotowe, zwykle nad jeziorami, należą najczęściej do lasów państwowych i znajdują się w: Czarnej Wodzie, Ocyplu, Wdeckim Młynie, Tleniu, Osiecznej, Osieku, Markocinie, Płaczewie, Głuchym.

Coraz więcej powstaje prywatnych pól namiotowych. Dla osób pragnących spędzić noc w niezwykłym miejscu, dobrą propozycją będzie zamek lub pałac Marysieńki w Gniewie. Znalezienie miejsca, gdzie można coś zjeść nie powinno sprawić większych problemów. Sklepy, nawet w niewielkich miejscowościach są otwarte do późnych godzin wieczornych, również w niedziele. Kociewie to miejsce wymarzone dla miłośników przyrody, którzy wśród sosnowych borów odkryją enklawy, gdzie jeszcze ostały się relikty starych drzewostanów lub gdzie rosną wiekowe cisy.

To kraina błękitnego zimorodka i czarnego bociana, a przy śródleśnych strugach natknąć się można na siedlisko bobra. Kraina ta jest obszarem, gdzie warto spędzić urlop, wybrać się na weekendową majówkę, aby poznać nie tylko urokliwe zakątki kociewskiego krajobrazu, ale także zaznać szczególnej gościnności Kociewiaków. Wiele terenów, szczególnie leśnych czeka wciąż na turystów, wczasowiczów i miłośników natury. Na pewno czeka ich tutaj czyste powietrze, nieskażona cywilizacją przyroda, naturalne krajobrazy, spokój, różnorodność atrakcji turystycznych i życzliwi ludzie. Niewątpliwie należy skorzystać z atutów Kociewia, które gwarantują wyśmienity i niebanalny wypoczynek.

SUMMARY

KOCIEWIE ON THE TOURIST ROUTE

Among numerous well-known attractive places and regions in Poland, one can still discover an area that is scarcely known and untouched by a human hand or civilization. One of such places is Kociewie, despite the fact that its region is characterized by undeniable tourist and recreational advantages, enchanting landscapes, the various lie of the land,

numerous lakes, rapid rivers, amazing forests and a range of species diversity amongst flora and fauna. Little do people know about the exact location of this area as well as its glamorous tourist attractions. The aim of this paper is to depict not only the advantages and cultural wealth of Kociewie as a region in northern Poland that is attractive for tourist, but also as an area that is worth seeing, touring and exploring its merits. The paper presents basic information concerning a general characteristic of the region, i.e. Kociewie's geographical location and its natural environment. The article includes short descriptions of climatic conditions of the area, aquatic resources along with flora and fauna. Another presented aspect is the characteristic of landscape parks, nature reserves and the protected area of landscape in Kociewie's region. Moreover, the abridged history of the area as well as the explanation of the city's etymology and characterization of the Kociewiacy's ethnic group is presented. To prepare out this paper the Author used of Polish literature on geography, history, art and culture included in scientific publications along with website pages.

BIBLIOGRAFIA

1. Ciemnołoński J., Pasierb J. (1978): Pelplin. Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
2. Ellwart J. (2005): Kociewie i Bory Tucholskie - przewodnik turystyczny. Wyd. Region, Gdynia.
3. Kreja B. (1987): O nazwie Kociewie. Kociewie II, Seria „Pomorze Gdańskie” nr 17, Wrocław.
4. Milewski J. (1955): Starogard Gdański i okolice. Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa
5. Milewski J., Skonka C. (1977): Kociewie – przewodnik turystyczny. Wyd. Morskie, Gdańsk.
6. Pasierb J. St. (1993): Pelplin i jego zabytki, Wyd. Interpress i Wyd. Diecezjalne w Pelplinie, Pelplin.
7. Powęska H., Czerny A. (1999): Geografia. Ziemia-nasza planeta. Wyd. Nowa Era, Warszawa.
8. Sychta B. (2001): Gwara w Weselu kociewskim. Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś, Gdańsk.

9. Wiczyński T. (2009): Kociewie – kraina z tradycją. Wyd. Stowarzyszenie Instytut Kociewski, Starogard Gdański.
10. Kociewie, kraina wśród lasów, jezior i rzek (205). Red. Wiczyński T., Szwoch R. Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański.
11. Kraina Kociewie czeka na Ciebie (2005). Red. Wiczyński T., Szwoch R. Wyd. Instytut Kociewski, Starogard Gdański.
12. Kronika Polski (2002). Red. Nowak A., Karolczuk-Kędzińska M. Wyd. Przegląd Reader's Digest, Warszawa.
13. Ze studiów nad dialektem kociewskim i kaszubskim (2002). Red. R. Mazur. Wyd. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa- Poznań.

DR BOLESŁAW OCIECZEK

DR ZBYSŁAW GIERCZYK

Wielkopolska Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania

e-mail: zgierczyk@o2.pl